Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

DOI:10.17951/we.2025.11.1.139-152 | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe, vol. 11, 1 / 2025

Agnieszka Dudek-Szumigaj
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ORCID ID: 0000-0003-3011-2284
e-mail: agnieszka.dudek-szumigaj@mail.umcs.pl

Wielka i mała historia utrwalona w inskrypcjach nagrobnych pogranicza polsko-ukraińskiego

1. Wstęp

Cmentarz w kulturze to nie tylko miejsce pochówku, to – parafrazując słowa Andrzeja Mularczyka – dokument, którego płyty nagrobne studiujemy jak archiwa[1]. Nekropolie utrwalają pamięć o samych zmarłych, ale także odzwierciedlają szeroki, ponadindywidualny kontekst społeczny, historyczny, kulturowy, religijny. Nośniki pamięci o zmarłych, czyli elementy niewerbalne (struktura przestrzenna, typy architektoniczne nagrobków, rzeźby figuralne, krzyże, nagrobne znaki plastyczne, fotografia nagrobna, żywa roślinność)[2] i inskrypcje nagrobne, składają się na znaki kultury stanowiące przyczynek do badań dziejów terenów, na których położony jest cmentarz.

Inskrypcja (z łac. *inscriptio* 'pisanie; napis na monumencie; tytuł', od *inscribere* 'wpisywać') definiowana jest następująco: napis wyryty w trwałym materiale (kamień, metal) na nagrobkach, tablicach, monetach itd.[3]; krótki napis nagrobkowy, najczęściej wierszowany, a także utwór poetycki sławiący zmarłego, utrzymany w stylu takiego napisu, o elementach stałych i fakultatywnych, będący komunikatem językowym[4]. Już samo słowo *inskrypcja* zawiera podstawową cechę tego gatunku, którą jest pisemna forma, a sam fakt wpisania (intabulacja) jest jej genetyczną cechą. Inskrypcja nie może zatem

[1] A. Mularczyk, *Ziemi oddani*, [w:] *Co się komu śni*, Warszawa 1966, cyt. za K. Długosz, *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Gorzów Wielkopolski 2010, s. 15.

[2] J. Adamowski, *Cmentarna komunikacja niewerbalna*, [w:] *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI w.*, t. 2, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 373–380.

[3] W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1994, s. 231.

[4] K. Długosz, *op. cit*., s. 15.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

być wygłoszona, np. jako mowa pogrzebowa, nie jest też inskrypcją ustne przekazanie informacji o zmarłym[5].

Bliskie *inskrypcji* jest *epitafium* (z gr. *epí* 'na, do' i *táphos* 'grób, pogrzeb'). Termin ten używany jest w co najmniej trzech znaczeniach: 1. przedmiot, czyli tablica nagrobna, na której wyryto napis, względnie całkowita jego treść wraz z przedstawieniami ikonograficznymi, które się na niej pojawiają; sam wiersz nagrobny będący częścią epitafium w pierwszym znaczeniu; 3. utwór literacki wykorzystujący formę tego gatunku, ale niekoniecznie napisany z myślą o umieszczeniu na tablicy nagrobnej; w tym przypadku także uzasadnione jest określenie *epitafium poetyckie*[6]. Jan Trzynadlowski wyróżnił trzy typy nagrobków-epitafiów; według tego badacza napis nagrobny obejmuje wszystkie cechy inskrypcji, od czystego nazewnictwa („epitafium onomastyczne"), poprzez protokolarność („epitafium identyfikacyjne"), po metaforyczno-peryfrastyczne („epitafium poetyckie")[7].

Pod względem struktury wyróżnia się inskrypcje proste (onomastyczne) i złożone (onomastyczno-tekstowe). Inskrypcje proste zawierają podstawowe elementy biograficzne (imię, nazwisko, daty urodzenia i śmierci) i pełnią funkcję prezentacji osoby zmarłej; w drugiej grupie inskrypcji (onomastyczno-tekstowych) oprócz części onomastycznej występują dodatkowe elementy, np. fragmenty modlitwy, cytaty z Biblii lub ich parafrazy, dodatkowe informacje o zmarłym, teksty literackie, sentencje, przesłania[8]. Poszczególne elementy w ramach struktury napisu mają albo charakter obligatoryjny, dostarczając wyłącznie podstawowych wiadomości o zmarłym, albo fakultatywny, gdy wykraczają poza obiektywne dane faktograficzne o zmarłym, poszerzają wykaz owych danych o dodatkowe elementy, stają się przestrzenią ekspresji i subiektywnych uczuć nadawcy[9].

Podstawę materiałową artykułu stanowią inskrypcje nagrobne pochodzące z nekropolii prawosławnych (w części historycznie greckokatolickich) i mieszanych (prawosławno-rzymskokatolickich) położonych w północno-wschodniej części Lubelszczyzny (powiat bialski, parczewski, włodawski, chełmski) na terenie Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej[10]. Z napisów pochodzących z ponad 60 cmentarzy wyekscerpowano inskrypcje z Białej Podlaskiej, Chełma, Jabłecznej, Kobylan, Kodeńca, Kostomłot, Kosynia, Nosowa, Horostyty, Horoszczynki, Sosnowicy. Analizowane inskrypcje są utrwalone w języku polskim i rosyjskim. Analiza poszczególnych elementów struktu-

[5] *Ibidem*.

[6] *Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej*, red. G. Godlewski, A. Karpowicz, M. Rakoczy, P. Rodak, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 112.

[7] J. Trzynadlowski, *Małe formy literackie,* Ossolineum, Wrocław 1977, s. 67–68.

[8] K. Długosz, *op. cit*., s. 21–22.

[9] A. Dudek-Szumigaj, *Inskrypcje nagrobne pogranicza polsko-ukraińskiego. Studium genologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018, s. 305.

[10] Materiał terenowy został zebrany w ramach grantu własnego pt. *Strukturalno-semantyczny opis nekropolii prawosławnych Lubelszczyzny* realizowanego w latach 2005–2008 pod kierownictwem prof. dr. hab. F. Czyżewskiego.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

ry inskrypcji pokazuje, że najwięcej danych dających podstawę do rekonstrukcji dziejów regionu przynoszą elementy fakultatywne zawarte w korpusie napisu, tj.: miejsce śmierci, przyczyna śmierci, sprawca śmierci. W analizowanym materiale najliczniejszą reprezentację[11] pod względem tego kryterium mają inskrypcje, które odnoszą się do wydarzeń II wojny światowej.

2. Upamiętnienie ofiar publicznych egzekucji w Białej Podlaskiej z 1943 roku

Na cmentarzach w Białej Podlaskiej i w Kostomłotach odnajdujemy napisy upamiętniające ofiary dwóch publicznych egzekucji dokonanych na żołnierzach podziemia i miejscowych rolnikach jesienią 1943 roku. Publiczne egzekucje były w Generalnym Gubernatorstwie regulowane rozporządzeniem Hansa Franka z 2 października 1943 roku o powoływaniu sądów doraźnych i stosowane jako środek odstraszania przed działaniami wymierzonymi przeciwko Niemcom, ich sojusznikom i współpracownikom. Pierwszej egzekucji Niemcy dokonali 13 listopada 1943 roku w reakcji na działania żołnierzy podziemia, którzy za publiczne kontakty towarzyskie z przedstawicielami Gestapo ogolili głowę Łukasikównie – córce kobiety prowadzącej restaurację „tylko dla Niemców". Przy ścianie kamienicy obok bialskiego urzędu pocztowego rozstrzelano wówczas 10 osób[12]. Kolejna egzekucja miała miejsce 23 listopada 1943 roku. Na rozkaz SS-Obersturmführera Maksa Kubina, pełniącego wówczas funkcję szefa Gestapo w Białej Podlaskiej, rozstrzelano wówczas 16 mężczyzn[13] z pobliskich wsi, oskarżonych o opóźnienia w dostawach kontyngentów[14].

Wszystkie ofiary rozstrzelane w listopadzie 1943 roku zostały pochowane w masowym grobie w lesie Grabarka – w miejscu licznych egzekucji dokonywanych przez Niemców. Po zajęciu Podlasia i Lubelszczyzny przez Armię Czerwoną (w sierpniu 1944

[11] W analizowanych inskrypcjach odnajdujemy także odwołania do innych wydarzeń historycznych, np. do powstania styczniowego i wywózek na Syberię.

[12] Rozstrzelano wówczas Antoniego Lipskiego, ppr. Wojska Polskiego, lat 28; Kazimierza Karwowskiego, lat 27; Antoniego Jankowskiego, sierżanta 34. pp. Wojska Polskiego, lat 46; Józefa Nagiego, lat 22; Józefa Bernarda, sierżanta 34. pp. Wojska Polskiego, lat 42; Tadeusza Sokoła, zegarmistrza, lat 37; Leona Horaczyńskiego, lat 19; Bogusława Selim-Bojarskiego, dr. prawa, prokuratora Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej, lat 41; Czesława Kiryluka, lat 21; Edwarda Kiryluka, mieszkańca Białej Podlaskiej, lat 25.

[13] Podczas drugiej egzekucji zginęli: Stefan Maksymiuk ze wsi Gnojno; Paweł Łyszewski ze wsi Borsuki; Michał Kuc ze wsi Bojary; Adam Wołos ze wsi Hołowno; Wasyl Koleńczuk ze wsi Hołowno; Jan Lesiuk ze wsi Mosty; Ignacy Łukaszuk ze wsi Mosty; Józef Kuna z Wisznic; Jan Trociuk ze wsi Kostomłoty; Grzegorz Trociuk z Kodnia; Aleksander Ligor z Kodnia; Jan Kupryś z Kodnia; Piotr Korniłowicz z Kodnia; Paweł Rafałko z Kodnia; Jan Bandura ze wsi Lebiedziew; Sergiusz Juchimiuk ze wsi Lebiedziew.

[14] J. Doroszuk, C. Remesz, R. Sielski, J. Sroka, *Zbrodnie hitlerowskie w regionie bialskopodlaskim 1939–1944*, Lublin 1977, s. 120–123; A. Jodłowski, *Pomniki, popiersia, tablice pamiątkowe w Białej Podlaskiej (wybór)*, Biała Podlaska 2005; S. Szyc, Publiczne egzekucje w Białej Podlaskiej w listopadzie 1943 r., https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/okupacja-niemiecka/113167,Publiczne-egzekucje-w-Bialej-Podlaskiej-w-listopadzie-1943-r.html

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

roku) przeprowadzono ekshumację wszystkich zamordowanych i pogrzebanych w lesie Grabarka. Ofiary zostały pochowane w listopadzie 1943 roku m.in. na cmentarzu rzymskokatolickim przy ul. Nowej i na nekropolii prawosławnej przy ul. Terebelskiej. Miejsce straceń na Placu Wolności zostało upamiętnione: ślady kul na ceglanym murze zabezpieczono w zaszklonej metalowej ramie. W latach 90. XX wieku umieszczono tabliczki z nazwiskami ofiar egzekucji[15].

Na cmentarzu prawosławnym w Białej Podlaskiej znajdują się groby kilku mężczyzn rozstrzelanych w 1943 roku z inskrypcjami o następującej treści:

BP-II-3253
Ś. P.
ALEKSANDER
LIGOR
UR. 16. 08. 1913 R.
JAN KUPRYŚ
UR. 10. 04. 1915 R.
GRZEGORZ TROCIUK
UR. 14. 11. 1896 R.
JAN TROCIUK
UR. 14. 08. 1915 R.
ZOSTALI ZAMORDOWANI
23. 11. 1943 R.
W BIAŁEJ PODLASKIEJ NA
PLACU WOLNOŚCI
WALCZYLI O SPRAWIEDLIWOŚĆ SPOŁECZNĄ
I BRONILI WOLNOŚCI NASZEJ OJCZYZNY

BP-II-3254
BANDURA JAN
JUCHIMIUK SERGIUSZ
rosczelonych przez gestapo
w Białej
Podlasce
(23. 11. 1943 r.)

KM-1605
Ś. P.
ANNA
TROCIUK
ŻY. 77 LAT ZM. 1 XI 1977
MĄŻ GRZEGORZ
ŻYŁ 46 LAT
ZGINOŁ 1943 r OD KULI
HITLEROWSKIEJ BIAŁA
PDL.
POKÓJ TYM DUSZOM

W pierwszej inskrypcji z nekropolii w Białej Podlaskiej jako element fakultatywny segmentu podstawowego (korpusu) inskrypcji obok elementów obligatoryjnych, tj. danych onomastycznych i daty dziennej śmierci, fundatorzy wskazali także miejsce egzekucji. W segmencie finalnym pojawia się metaforyka walki i leksyka podniosła, uroczysta, odwołująca się do takich wartości, jak sprawiedliwość, wolność, ojczyzna. W drugiej inskrypcji z Białej Podlaskiej wymieniono rodzaj śmierci (rozstrzelanie) i jej sprawców (Gestapo). W inskrypcji z Kostomłot zastosowano metonimię polegającą na zastąpieniu sprawcy (żołnierzy hitlerowskich) przez narzędzie ich działania (kulę). Użycie tego środka stylistycznego ma funkcję emocjonalną: dramatyzuje przekaz i nadaje mu wymiar heroiczny.

[15] *Ibidem*.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

3. Inskrypcje poświęcone ofiarom II wojny światowej wskazujące sprawcę i/lub przyczynę śmierci

W innych inskrypcjach przywołujących wydarzenia II wojny światowej wymienia się sprawców śmierci, określanych mianem *okupanta hitlerowskiego*, *Niemców*, *najeźdźców*; w inskrypcji z Kosynia zastosowano metonimię (*zginął od kuli faszystowskiej*):

KC-I-0046
Ś. P.
ADAM ŁUSZCZYK
ŻYŁ LAT 33 **ZGINĄŁ**
5-XI-1942 R
PRZEZ HITLEROW-
SKIEGO OKUPANTA
NADZIEJA
ŁUSZCZYK
UR. 21-I-1919 R.
ŻYŁ LAT
KOCHANYM
RODZICOM
DZIECI

KC-II-0541
Ś. P.
JAN PRADYSZCZUK
ŻYŁ LAT 34
ZAMORDOWANY
PRZEZ NIEMCÓW
DN. 20-III-1944 R.
MARIA
PRADYSZCZUK
ŻYŁA LAT
ZM. DN
POKÓJ ICH DUSZOM

S-068
Ś. P.
ALUNIA
DOROŻYŃSKA
ŻYŁA LAT 2
ZGINĘŁA
TRAGICZNIE
11 IV 1943 R.
ZABITA PRZEZ
NAJEŹDŹCÓW

KŃ-5985
Ś. P.
PAWEŁ
PASTUSZCZYK
UR. 1. 04. 1923 r.
ZGINĄŁ ŚMIERCIĄ
TRAGICZNĄ OD
KULI
FASZYSTOWSKIEJ
27. 05. 1943 r.

4. Upamiętnienie ofiar obozów koncentracyjnych i jenieckich na grobach symbolicznych

W analizowanym materiale odnotowano także inskrypcje poświęcone ofiarom II wojny światowej, w których fundatorzy jako miejsca śmierci wskazują obozy koncentracyjne lub obozy zagłady[16]. W takich przypadkach ze względu na brak możliwości oznaczenia rzeczywistego miejsca pochówku osób, które straciły życie w obozie, w sposób symboliczny upamiętnia się te osoby poprzez wymienienie okoliczności ich męczeńskiej śmierci w inskrypcjach zamieszczonych na grobach rzeczywistych jednego z małżonków lub kogoś z rodziny:

[16] Nazwy obozów wymienia się także w inskrypcjach poświęconych osobom, które przeżyły obóz, np. *więzień obozów hitlerowskich Majdanka, Oświęcimia, Dachau*; *мученик Майданка.*

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

NW-3684
Ś. P.
OLGA
FILIPIUK
ŻYŁA LAT 75 ZM. 16-VII-1981
Z PAMIĘCIĄ MĘŻA ANTONIEGO
KTÓRY ZGINĄŁ W OŚWIĘCIMIU
11-VII-1941
POKÓJ ICH DUSZOM

CHKA-7314
Ś. P.
BAZYLI
KUKAWSKI
UR. 13. I. 1927 ZM. 19. IV. 1965
ALEKSANDRA
KUKAWSKA
UR. 10. I. 1903 ZM. 10. I. 1964
ANATOLI
HAJDUK
PIOTR KUJAWSKI
ZG. ŚM. TRAG.
W OBOZIE
OŚWIĘCIMSKIM
POKÓJ ICH DUSZOM

CHKA-7312
AVE MARIA
Ś. P.
PAWEŁ KUKAWSKI
ŻYŁ LAT 38
ZMARŁ ŚMIERCIĄ
MĘCZEŃSTWA
W OBOZIE
HITLEROWSKIM
W DNIU 11. V. 1944 R.
PAULINA KUKAWSKA
ŻYŁA LAT 71
ZM. DN. 10. III. 1981 R.
POKÓJ ICH DUSZOM

W sposób symboliczny, tj. poprzez inskrypcję umieszczoną na rzeczywistym grobie innych osób, upamiętniono Feliksa Wysokińskiego (ur. w 1899 roku) – posterunkowego Policji Państwowej, rozstrzelanego w Twerze (do 1990 roku Kalinin) – miejscu kaźni osadzonych w największym obozie specjalnym polskich jeńców wojennych w ZSRR. Obóz utworzono w pomieszczeniach młodzieżowej kolonii karnej NKWD na terenie byłego klasztoru prawosławnego na wyspie Stołobnyj, ok. 10 kilometrów od miasteczka Ostaszków w obwodzie kalinińskim. Wiosną 1940 rokuw ramach akcji likwidacyjnej w budynku kalinińskiego NKWD 6288 jeńców Ostaszkowa zamordowano strzałem w potylicę, bez odczytania wyroku i obecności prokuratora oraz świadków postronnych[17]. Dane Feliksa Wysokińskiego figurują na drugiej liście katyńskiej[18], a nazwisko i imię zapisane zostało na symbolicznej mogile katyńskiej nekropolii przy ul. Lipowej w Lublinie[19]. Na cmentarzu w Chełmie na grobie rodzinnym znajduje się następująca inskrypcja:

[17] A. Karolak, *Tragedia polskich policjantów w Ostaszkowie (wrzesień 1939 – maj 1940)*, „Acta Universitatis Lodziensis Folia Historica" 2009, t. 84, s. 41, 54.

[18] https://katyn.ipn.gov.pl/kat/ludzie/ofiary/baza-wyszukiwarka/r75379089138041,WYSOKINSKI.html

[19] Symboliczna mogiła katyńska znajduje się na terenie cmentarza komunalnego (dawniej wojskowego) w południowo-zachodnim rogu kwatery C. Upamiętnia śmierć 281 ofiar Katynia zamordowanych przez NKWD w 1940 roku, jeńców obozów w Kozielsku, Ostaszkowie i Starobielsku oraz aresztantów osadzonych w więzieniach zachodniej Ukrainy i Białorusi. Ofiarami byli oficerowie Wojska Polskiego, funkcjonariusze Policji Państwowej i Straży Więziennej oraz innych służb państwa polskiego; wszyscy byli osobiście lub rodzinnie związani z Lublinem; vide: https://dormitorium.lublin.pl/147/symboliczna-mogiła-katyńska.html

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

CH-4892
Ś. P.
FELIKS
WYSOKIŃSKI
ŻYŁ LAT 39
ZAMORDOWANY 1940
W OSTASZKOWIE
JANINA TOKARSKA
ŻYŁA LAT 80 – ZM. 14 V 1982 R.
HELENA WYSOKIŃSKA
ŻYŁA LAT 90 – ZM. 6 I 1987 R.

5. Upamiętnienie męczeństwa Ignacego Jabłeczyńskiego z monasteru prawosławnego w Jabłecznej

Wydarzenia II wojny światowej odcisnęły piętno także na życiu duchowym Podlasia. Przypomina o tym inskrypcja poświęcona Ignacemu Jabłeczyńskiemu – mnichowi monasteru prawosławnego w Jabłecznej. Monaster ten jest świadectwem trwałości prawosławia na Podlasiu. Założony w końcu XV wieku przez lata znajdował się pod patronatem wielkich rodów dawnej Rzeczypospolitej – Sanguszków, Bohowitynowiczów, Prońskich. Przez cały czas swego istnienia zachował wierność prawosławiu, począwszy od nieprzyjęcia unii brzeskiej z 1696 roku, poprzez trwanie mimo negatywnego i nieprawdziwego wizerunku prawosławia jako religii zaborcy rosyjskiego, bieżeństwo 1915 roku, aż do oporu wobec jawnie wrogiej postawie hierarchii rzymskokatolickiej na czele z biskupem Henrykiem Przeździeckim – twórcą i propagatorem neounii[20].

Podlaski męczennik Ignacy Jabłeczyński urodził się w latach 60. XIX wieku jako Jakub Bazyluk. Przyjął postrzyżyny mnisze, po których otrzymał imię Ignacy. Miejscem jego posługi duchowej stał się monaster św. Onufrego w Jabłecznej; w okresie międzywojennym mnich Ignacy był jednym z najstarszych braci. Pełnił w monasterze funkcję dzwonnika, cieszył się autorytetem także wśród okolicznej ludności prawosławnej. Okres wielkiej próby przyszedł dla niego, jak i dla wszystkich mnichów monasteru w Jabłecznej, w latach II wojny światowej. Monaster działał wówczas w niezwykle trudnych warunkach. We wrześniu 1939 roku wojska niemieckie zajęły część jego budynków z przeznaczeniem na placówkę pograniczną; zarekwirowano także zapasy żywności i inwentarz żywy. Mnisi nie zamknęli monasteru, a poprawę sytuacji swego ośrodka

[20] Arch. Piotr (Dawidziuk), W. Michalczuk, *Kronikarskie świadectwa życia Kościoła prawosławnego na Chełmszczyźnie w pierwszych latach niezależności II Rzeczypospolitej*, [w:] *Latopisy Akademii Supraskiej*, cz. 16, *Autokefalia cerkwi w Polsce 1924–2024 dla uczczenia stulecia autokefalii PAKP*, red. A. Naumow, ks. J. Jóźwik, Fundacja „Oikonomos", Wydawnictwo Scriptum, Białystok–Kraków 2025, s. 52–54. Na Podlasiu oprócz monasteru w Jabłecznej przyjęciu unii brzeskiej oparły się monastery w Bielsku, Brześciu, Drohiczynie, Zabłudowie. Tylko monaster w Jabłecznej przetrwał politykę caratu, który nakazał kasatę pozostałych ośrodków miejscowej tradycji prawosławnej; *ibidem*, s. 52.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

chcieli osiągnąć m.in. poprzez pisemny protest skierowany do władz okupacyjnych. Najtragiczniejsze dla mnichów wydarzenia tego okresu miały miejsce w nocy z 9 na 10 sierpnia 1942 roku, kiedy oddział wojskowy dokonał napadu na monaster. Napastnicy podpalili zabudowania, nie pozwalając na ugaszenie pożaru i grożąc rozstrzelaniem schwytanym mnichom. Ignacy początkowo schronił się w sadzie przy monasterze, następnie wszedł na dzwonnicę i zaczął dzwonić na trwogę; wtedy dosięgła go kula, od której zginął[21]. Jego męczeńską śmierć upamiętnia inskrypcja w języku rosyjskim, w której obok roku męczeńskiej śmierci zamieszczono także informację o jej sprawcach (УБИТ НЕМЦАМИ – zabity przez Niemców):

J1-022
СВЯТЫЙ
ПРП. МУЧЕНИК
ИГНАТИЙ
УБИТ НЕМЦАМИ
В 1942 г.

Męczennik Ignacy pochowany został na cmentarzu przy monasterze. Wiosną 2003 roku otwarto jego grób, a relikwie umieszczono w soborze św. Onufrego w Jabłecznej[22].

Warto dodać, że imię *Ignacy* powstało prawdopodobnie z łacińskiego słowa *ignis* ‘ogień’[23]; imię to w kontekście śmierci męczennika, w ostatnich chwilach życia ostrzegającego przed pożarem, nabiera wymiaru symbolicznego.

6. Inskrypcje poświęcone stronom konfliktu o „władzę ludową”

W inskrypcjach nagrobnych odnajdujemy także świadectwa wydarzeń polityczno-społecznych lat powojennych związanych z konfliktem między ówczesną władzą a podziemiem. W obronie „władzy ludowej” zginął m.in. funkcjonariusz Milicji Obywatelskiej, członek Komunistycznej Partii Polski i Polskiej Partii Robotniczej, Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. Leksyka takich napisów jest silnie nacechowana emocjonalnie. Z jednej strony czasownik *poległ*, który odnosi się do zmarłego jako bohaterskiego żołnierza, ma zabarwienie podniosłe; podobnie wyrażenie *obrona władzy ludowej* i zamykająca inskrypcję formuła świecka utrzymana w stylu podniosłym, tj. *cześć jego pamięci*. Z drugiej strony pojawiają się wyrażenia o zabarwieniu negatywnym, tj. *bandy reakcyjne* czy *bandy reakcyjnego podziemia* w odniesieniu do żołnierzy podziemia, co odzwierciedla

[21] M. Mironowicz, *Święci męczennicy i wyznawcy związani z monasterem św. Onufrego w Jabłecznej*, [w:] *Latopisy Akademii Supraskiej,* cz. 14, *Formy pamięci: miejsca, budowle, znaki*, red. M. Kuczyńska, A. Nowak, Fundacja „Oikonomos”, Wydawnictwo Scriptum, Białystok–Kraków 2023, s. 346; https://cerkiew.pl/swieci/ignacy-jab-eczy-ski-1942-1300.

[22] https://cerkiew.pl/swieci/ignacy-jab-eczy-ski-1942-1300.

[23] *Ibidem*.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

język propagandy lat powojennych dyskredytujący politycznych przeciwników ówczesnej władzy ludowej[24].

KL-II-1307
FUNKC. M. O.
MAZARUK
KONSTANTY
UR. 1913 R **POLEGŁ 7 XI 1945 R**
[W] WALCE Z BANDAMI REAKCYJNYMI
W OBRONIE WŁADZY LUDOWEJ
CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI

KC-II-0320
TW JAN POJMAJ
S JÓZEFA
CZŁ KPP PPR GL i AL
ZAMORDOWANY PRZEZ BANDĘ
REAKCYJNEGO PODZIEMIA
22 VII 1945 R

7. Upamiętnienie ofiar akcji „Wisła"

Upamiętnienia na symbolicznych grobach mówią również o wydarzeniach powojennych, które objęły wschodnią i południową Polskę, tj. o przesiedleniach ludności narodowości ukraińskiej na tzw. Ziemie Odzyskane. Początkowo, tj. od 15 października 1944 roku do 2 sierpnia 1946 roku, Ukraińców zamieszkujących wschodni pas Polski przesiedlano na Ukrainę radziecką; z ówczesnego województwa lubelskiego wywieziono wówczas ponad 190 tysięcy osób[25]. Z powiatu bialskiego do końca 1945 roku przesiedlono ponad 1000 osób, z których niemal połowa nielegalnie powróciła[26]. Wraz z wygaśnięciem polsko-radzieckiej umowy o wymianie ludności zakładano, że w Polsce pozostały wyłącznie rodziny mieszane polsko-ukraińskie i maksymalnie kilkanaście tysięcy Ukraińców rozproszonych na terenie trzech województw (krakowskiego, rzeszowskiego i lubelskiego), co stanowiło ok. 5% ludności podlegającej przesiedleniu. Następne wysiedlenia wymagałyby przedłużenia umowy z USRR, na co władze radzieckie nie chciały się zgodzić. Zarządzona w lutym 1947 roku akcja przesiedleńcza zakończyła się fiaskiem, niektórzy przesiedleńcy wracali nielegalnie do Polski, dlatego w kręgach wojskowych zaczęła zwyciężać koncepcja przymusowego wysiedlenia pozostałej ludności ukraińskiej do innych regionów Polski. Dokumenty z listopada 1946 roku (sprawozdanie gen. bryg. Ostapa Stecy) potwierdzają, że władzom sugerowano rozwiązanie problemu ukraińskiego „przede wszystkim na drodze przymusowego przesiedlenia na tereny Ziem Odzyskanych, do jednej ściśle określonej miejscowości znajdującej się pod ścisłą kontrolą organów bezpieczeństwa". Przygotowania do wysiedlenia rozpoczęto w styczniu 1947 roku. Kiedy 28 marca 1947 roku we wsi Jabłonki w powiecie leskim zginął wiceminister obrony narodowej gen. Karol Świerczewski, kilkanaście godzin później Biuro Polityczne postanowiło w ramach akcji represyjnej „w szybkim tempie przesiedlić Ukraińców i rodziny mieszane na tereny odzyskane (przede wszystkim Prusy płn.), nie

[24] A. Dudek-Szumigaj, *op. cit*., s. 115, 136.
[25] E. Misiło, *Akcja „Wisła". Dokumenty*, Archiwum Ukraińskie, Warszawa 1993, s. 17.
[26] D. Magier, *Sytuacja Ukraińców w powiecie bialskim po 10 latach od akcji „Wisła". Analiza i wnioski Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie*, „Rocznik Bialskopodlaski", t. 30, 2022, s. 144.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

tworząc zwartych grup i nie bliżej niż 100 km od granicy". W hierarchii celów ówczesnej polityki narodowościowej zasadnicze było rozwiązanie kwestii ukraińskiej w jej dotychczasowym kształcie etnicznym i terytorialnym drogą przymusowych wysiedleń ludności ukraińskiej przy jednoczesnej likwidacji UPA. Akcja przesiedleńcza prowadzona była zatem wbrew upowszechnianej przez lata teorii o bezpośrednim związku ze śmiercią gen. Świerczewskiego i o rzeczywistym zagrożeniu ze strony ukraińskiego podziemia zbrojnego, którego działalność wyolbrzymiano. Ludność ukraińska stała się zbiorowym sprawcą symbolicznym, któremu zgodnie z oficjalną propagandą przypisywano odpowiedzialność za wszelkie zbrodnie. 28 kwietnia 1947 roku rozpoczął się pierwszy etap akcji „Wisła" – brutalnej pacyfikacji obejmującej rozmyślne palenie zabudowań rodzin ukraińskich, znęcanie się nad ludnością cywilną, pobyt w obozie koncentracyjnym w Jaworznie, więzienia bez wyroków sądowych i – w najlepszym razie – osiedlenie na ziemiach zachodnich (województwo gdańskie, koszalińskie, olsztyńskie, opolskie, poznańskie, szczecińskie, wrocławskie, zielonogórskie; w niewielkiej liczbie województwo białostockie), w rozproszeniu, z zakazem powrotu w rodzinne strony[27].

Siły militarne liczące blisko 18 tysięcy żołnierzy, zgromadzone w południowo-wschodnich powiatach Polski, miały za zadanie likwidację podziemia ukraińskiego, pomoc władzom cywilnym w przesiedleniach ludności ukraińskiej, zabezpieczenie akcji żniwnej na ziemiach pozostawionych przez wysiedlonych. Województwo lubelskie z powiatami Chełm, Hrubieszów, Włodawa, Zamość, Biłgoraj, Biała Podlaska było objęte trzecim – ostatnim – etapem akcji „Wisła", trwającym od połowy czerwca do końca lipca 1947 roku[28].

Podczas trzech miesięcy akcji „Wisła" wysiedlono ponad 140 tysięcy Ukraińców i członków rodzin mieszanych polsko-ukraińskich; z województwa lubelskiego wyjechało blisko 45 tysięcy osób[29], a z powiatu bialskiego 6740 osób tworzących 2185 rodzin. Niektóre wsie zostały opuszczone całkowicie lub niemal w całości, np. Wołoszki, Kołpin–Ogrodniki, Okczyn, Leniuszki, Nowosiółki, Olszanki. Transporty z powiatu bialskiego odprawiane były od 28 czerwca do 21 lipca 1947 roku; ze stacji kolejowej w Chotyłowie pociągi z przesiedleńcami i inwentarzem żywym kierowano na Warmię, Mazury i Pomorze Zachodnie. Tam po przedłożeniu zaświadczenia i wymeldowaniu się z dotychczasowego miejsca zamieszkania osiedleńcy wchodzili w posiadanie ziemi z obowiązkiem jej zagospodarowania[30].

Przed wyjazdem na stację kolejową zakwalifikowaną do wysiedlenia ludność dzielono na kategorie zależne od stopnia zagrożenia wobec miejscowej władzy. Kategoria „A" oznaczała potencjalnych wrogów Polski, którzy za najdrobniejsze przewinienie mogli trafić do aresztu lub więzienia, a po przesiedleniu otrzymywali najgorsze gospodarstwa; kategoria „B" obejmowała osoby notowane przez wywiad wojskowy, a dowody przeciw-

[27] E. Misiło, *op. cit*., s. 10–33.

[28] A. Tłomacki, *Akcja „Wisła" w powiecie bialskim na tle walki politycznej i zbrojnej w latach 1944–1947*, Biała Podlaska–Warszawa 2003, s. 146.

[29] E. Misiło, *op. cit*., s. 32.

[30] D. Magier, *op. cit*., s. 144.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

ko tym osobom nie dawały podstaw do aresztowania; kategoria „C" obejmowała osoby uznane za najmniej niebezpieczne dla miejscowej władzy i dawała szanse na poniemieckie gospodarstwo zachowane w dużo lepszym stanie[31].

Operacja przesiedleńcza miała zlikwidować koncentrację ludności ukraińskiej jako ewentualnego zaplecza Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i UPA i doprowadziła do znacznego jej rozproszenia, likwidacji więzi społecznych, rodzinnych i religijnych; służyło temu m.in. zamykanie świątyń prawosławnych (w powiecie bialskim zlikwidowano trzy z 10 istniejących). Intensyfikacja asymilacji na nowych terenach, pozbawianie prawa własności do pozostawionych gospodarstw, nacjonalizacja mienia ukraińskich organizacji wpływały na wytworzenie atmosfery nieufności wobec Polaków i państwa[32].

W drugiej połowie lat 50. władze państwowe umożliwiały części mieszkańców wysiedlonych w ramach akcji „Wisła" powrót. Po 10 latach od przeprowadzenia akcji „Wisła" oceniano, że w powiecie bialskim ok. 70% wysiedlonych powróciło do swoich gospodarstw. W 1959 roku powiat zamieszkiwało 8 tysięcy osób narodowości ukraińskiej skupionych w 20 gromadach; w 15 wsiach ludność ukraińska stanowiła ponad 60%. Pod względem zmiany proporcji ludności ukraińskiej do polskiej akcja przesiedleńcza nie przyniosła efektów. Choć większość osób przesiedlonych wróciła, nie wszyscy mogli osiedlić się w swoich dawnych gospodarstwach, które miały już innych właścicieli[33]. Gospodarstwa zamienne otrzymało ok. 300 rodzin, część w niepełnym ekwiwalencie za utracone w związku z przesiedleniem mienie. Niektórzy otrzymywali minimalne ziemie i zmuszeni byli do pracy zarobkowej w PGR-ach, POM-ach i na kolejowych stacjach przeładunkowych[34].

Najwięcej przesiedleńców – ok. 55 tysięcy – w ramach akcji „Wisła" skierowano na tereny ówczesnego województwa olsztyńskiego. Ukraińcy tworzyli tam 20–40% skupiska, a w powiecie Górowo Iławeckie odsetek osób narodowości ukraińskiej w ogólnej liczbie mieszkańców wynosił 42,5% ogółu mieszkańców[35]. Jak wynika z inskrypcji z nekropolii w Jabłecznej i w Horostycie, Górowo Iławeckie i Zalewo, woj. Olsztyn (także powiat Górowo Iławeckie) stały się miejscem przymusowego przesiedlenia ludności o korzeniach ukraińskich z południowego Podlasia. Informują o tym w sposób implicytny – bez nazywania samego faktu wysiedlenia, a jedynie poprzez wskazanie nazw miejscowości, w których spoczywają zmarli – napisy na symbolicznych grobach osób przesiedlonych na Ziemie Odzyskane i zmarłych przed okresem, kiedy władze umożliwiły powroty w rodzinne strony:

[31] A. Tłomacki, *op. cit*., s. 192–194.
[32] D. Magier, *op. cit*., s. 145
[33] *Ibidem*, s. 147.
[34] *Ibidem*, s. 150–151.
[35] M. Barwiński, M. Sobczyński, *Sytuacja mniejszości ukraińskiej w Polsce północnej na przełomie tysiącleci – ujęcie geograficzno-polityczne*, [w:] *Przed i po akcji „Wisła"*, red. A. Chabasińska, P. Leszczyński, B. Orłowska, M. Pecuch, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 141–143.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

J1-149
З. П.
СИЛЬВЕСТР СТРУК
Жил 78 лет † 07. 07. 1939 г.
Символически
АКУЛИНА СТРУК
Жила 90 лет † 10. 07. 1951 г.
Покоится в Гурове Илавецком
Вечная им память!

H-264
PELAGIA BILCZUK
ZM. 9.03.1952.
POKÓJ JEJ DUSZY
Ś.P.
JAN
BILCZUK
UR. 1877 ZM. W 1948
POCHOWANY W ZALEWJE WOJ. OLSZTYN
WNUKOWIE
SPOCZYWAJ W POKOJU

8. Zakończenie

Jak pokazała analiza, inskrypcje nagrobne są komunikatami językowymi, których funkcja wykracza poza identyfikację osoby zmarłej. Obok elementów obligatoryjnych w części onomastycznej mogą zawierać dane fakultatywne, np. informacje o miejscu śmierci (nazwa miejscowości, także z dokładnym określeniem w topografii miasta), wyrażone explicite (wówczas wskazują w sposób wyraźny i jednoznaczny przyczynę i/lub sprawcę śmierci) lub implicite (poprzez podanie tylko nazw miejscowych). Inskrypcje nawiązujące do II wojny światowej są komunikatami o wyraźnie zaznaczonej funkcji ekspresywnej, która realizowana jest dzięki stosowaniu właściwej leksyki i metaforyki o zabarwieniu uroczystym, podniosłym, podkreślającym męczeństwo ofiar. Zarówno obiektywne dane faktograficzne dotyczące zmarłych, jak i środki językowe stosowane w napisach nagrobnych pozwalają na próbę rekonstrukcji dziejów terenu, z którego pochodzili zmarli i na którym – czasem tylko symbolicznie – spoczywają.

Rozwiązanie skrótów nazw miejscowości

BP – Biała Podlaska
CH – Chełm
CHKA – Choroszczynka, gmina Tuczna, powiat bialski
H – Horostyta, gmina Horostyta, powiat włodawski
J – Jabłeczna, gmina Sławatycze, powiat bialski
KL – Kobylany, gmina Terespol, powiat bialski
KC – Kodeniec, gmina Dębowa Kłoda, powiat parczewski
KM – Kostomłoty, gmina Kodeń, powiat bialski
KŃ – Kosyń, gmina Wola Uhruska, powiat włodawski
NW – Nosów, gmina Leśna Podlaska, powiat bialski
S – Sosnowica, gmina Sosnowica, powiat parczewski

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

Streszczenie: W artykule przeanalizowano inskrypcje nagrobne z 11 nekropolii wschodniej Lubelszczyzny, w których fundatorzy explicite lub implicite nawiązują do wydarzeń historycznych. Scharakteryzowano napisy nagrobne odnoszące się do II wojny światowej i lat powojennych, takich jak publiczne egzekucje, śmierć w obozach koncentracyjnych i jenieckich, pożar monasteru w Jabłecznej i śmierć dzwonnika tego monasteru Ignacego, konflikt między władzą ludową i podziemiem, akcja „Wisła". Omówiono dane faktograficzne (nazwy miejscowe, okoliczności śmierci) i środki językowe użyte w inskrypcjach. Stwierdzono, że inskrypcje nawiązujące do II wojny światowej są komunikatami o wyraźnie zaznaczonej funkcji ekspresywnej realizowanej dzięki stosowaniu leksyki i metaforyki o zabarwieniu uroczystym, podniosłym, podkreślającym męczeństwo ofiar.
Słowa kluczowe: inskrypcja nagrobna, nekropolia, II wojna światowa, publiczne egzekucje, obozy koncentracyjne i jenieckie, monaster w Jabłecznej, akcja „Wisła".

The Great and the Small History Preserved in the Tombstone Inscriptions of the Polish-Ukrainian Borderland

Abstract: The article analyzes tombstone inscriptions from eleven cemeteries located in the eastern part of the Lublin region, in which the founders explicitly or implicitly refer to historical events. The study characterizes epitaphs related to World War II and the postwar years, such as public executions, deaths in concentration and POW camps, the fire at the monastery in Jabłeczna and the death of its bell ringer Ignacy, the conflict between the communist authorities and the underground resistance, and Operation "Vistula." The article discusses both the factual data (place names, circumstances of death) and the linguistic devices used in the inscriptions. It was found that inscriptions referring to World War II are messages with a clearly marked expressive function realized through the use of vocabulary and metaphors with a solemn, sublime tone, emphasizing the martyrdom of the victims.
Keywords: tombstone inscription, necropolis, World War II, public executions, concentration and POW camps, monastery in Jabłeczna, Operation "Vistula".

Bibliografia

Adamowski J., *Cmentarna komunikacja niewerbalna*, [w:] *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI w.*, t. 2, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 373–380.

Archimandryta P. (Dawidziuk), Michalczuk W., *Kronikarskie świadectwa życia Kościoła prawosławnego na Chełmszczyźnie w pierwszych latach niezależności II Rzeczypospolitej*, [w:] *Latopisy Akademii Supraskiej*, cz. 16, *Autokefalia cerkwi w Polsce 1924–2024 dla uczczenia stulecia autokefalii PAKP*, red. A. Naumow, ks. J. Jóźwik, Fundacja „Oikonomos", Wydawnictwo Scriptum, Białystok–Kraków 2025, s. 51–70.

Barwiński M., Sobczyński M., *Sytuacja mniejszości ukraińskiej w Polsce północnej na przełomie tysiącleci – ujęcie geograficzno-polityczne*, [w:] *Przed i po akcji „Wisła"*, red. A. Chabasińska, P. Leszczyński,

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 12/06/2026 13:27:15

B. Orłowska, M. Pecuch, Gorzów Wielkopolski 2012, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim, s. 139–170.

Długosz K., *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Gorzów Wielkopolski 2010.

Doroszuk J., Remesz C., Sielski R., Sroka J., *Zbrodnie hitlerowskie w regionie bialskopodlaskim 1939–1944*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1977.

Dudek-Szumigaj A., *Inskrypcje nagrobne pogranicza polsko-ukraińskiego. Studium genologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018.

Dudek-Szumigaj A., *Inskrypcje nekropolii wisznickiej jako przyczynek do badań nad XIX-wiecznym ziemiaństwem Podlasia (formuły identyfikacyjne napisów nagrobnych)*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin–Wisznice 2023.

Godlewski G., Karpowicz A., Rakoczy M., Rodak P., red., *Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.

Jodłowski A., *Pomniki, popiersia, tablice pamiątkowe w Białej Podlaskiej (wybór)*, Muzeum Południowego Podlasia, Biała Podlaska 2005.

Karolak A., *Tragedia polskich policjantów w Ostaszkowie (wrzesień 1939 – maj 1940)*, „Acta Universitatis Lodziensis Folia Historica" 2009, t. 84, s. 41–56.

Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1994.

Magier D., *Sytuacja Ukraińców w powiecie bialskim po 10 latach od akcji „Wisła". Analiza i wnioski Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie*, „Rocznik Bialskopodlaski" 2022, t. 30, 2022, s. 143–158.

Mironowicz M., *Święci męczennicy i wyznawcy związani z monasterem św. Onufrego w Jabłecznej*, [w:] *Latopisy Akademii Supraskiej*, cz. 14, *Formy pamięci: miejsca, budowle, znaki*, red. M. Kuczyńska, A. Nowak, Fundacja „Oikonomos", Wydawnictwo Scriptum, Białystok–Kraków 2023, s. 335–347.

Misiło E., *Akcja „Wisła. Dokumenty*, Archiwum Ukraińskie, Warszawa 1993.

Mularczyk A., *Ziemi oddani*, [w:] *Co się komu śni*, Warszawa 1966.

Szyc S., *Publiczne egzekucje w Białej Podlaskiej w listopadzie 1943 r.,* https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/okupacja-niemiecka/113167,Publiczne-egzekucje-w-Bialej-Podlaskiej-w-listopadzie-1943-r.html

Tłomacki A., *Akcja „Wisła" w powiecie bialskim na tle walki politycznej i zbrojnej w latach 1944–1947*, Biała Podlaska–Warszawa 2003.

https://dormitorium.lublin.pl/147/symboliczna-mogiła-katyńska.htm

https://cerkiew.pl/swieci/ignacy-jab-eczy-ski-1942-1300

https://katyn.ipn.gov.pl/kat/ludzie/ofiary/baza-wyszukiwarka/r75379089138041,WYSOKINSKI.html